

*Жученко А.М.,**к.е.н.,**докторант кафедри менеджменту,
Черкаський державний технологічний університет*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Анотація. У статті сформовано концептуальні положення методології розвитку регіональної економіки за допомогою системного дослідження соціально-економічних процесів у контексті регіонального розвитку. Регіон розглянуто через призму системного підходу, у результаті чого основним об'єктом пізнання є не тільки системи, а їх взаємодія, баланс різних сил, факторів, процесів, аналіз поточних тенденцій. Ринкові трансформації економіки регіону постають не самоціллю, а необхідним засобом у розвитку як багатоцільового та багатокритеріального процесу, що і визначають особливості регіонального управління.

Ключові слова: регіон, система, соціально-економічні процеси, властивості, фактори, завдання, сценарії, стійкий розвиток.

Постановка проблеми. Поряд із загальними принципами вибору шляхів стабілізації економіки вагоме значення має аналіз соціально-економічного потенціалу регіону, враховуючи сукупність матеріальних факторів життєдіяльності: ресурсне забезпечення, природне географічне положення, інноваційні можливості, трудовий потенціал та ін. Доцільно дати узагальнену, комплексну оцінку економічному, соціальному та екологічному добробуту конкретного регіону та його ресурсного забезпечення.

Однією з найбільш актуальних форм пізнання є системний аналіз соціально-економічного прогресу в контексті сталого розвитку регіону. Наука про узагальнення як цілісна самокерована система, загальноекономічна формація як найбільш узагальнена, універсальна форма соціальної цілісності була розкрита давно. Особливістю системної методології полягає у тому, що вже на значному етапі дослідження потребує створення єдиної концептуальної моделі досліджуваного об'єкту або повинен бути побудований його абстрактний вигляд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені зробили значний внесок у розроблення соціально-економічних проблем регіону. У працях О.С. Власюка [2], О.О. Демешок [4], С.М. Долішнього [11], Л.Г. Мельника [12] та багатьох інших учених-регіоналістів розкритий системний характер соціально-економічних процесів у регіоні. Виділення соціально-економічної системи як об'єкту формального аналізу відображено в працях В.І. Дармограя [3], І.Б. Жилиєва [6], І.С. Кондіуса [8], Т.В. Уманець [13], О.В. Черевка [14].

Поняття соціально-економічної системи як деякого абстрактного об'єкту з певними властивостями залишається відкритим.

Мета статті полягає у вирішенні проблем теорії в організації системних досліджень, формулюванні принципів і розробленні практичних заходів досліджень розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем, виділенні соціально-економічної системи як наукової абстракції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати ринкових перетворень економіки локалізуються безпосередньо в регіонах. Регіон із позиції системного підходу є складною багаторівневою системою, яка інтегрує підсистеми і функціонує в ринковому трансформаційному середовищі.

У методології під системою розуміється наявність множини об'єктів, що мають певні властивості та пов'язані між собою. Ці об'єкти функціонують у часі як одне ціле і використовуються для досягнення єдиної мети, яка ставиться перед системою у цілому. Зв'язки – це те, що об'єднує об'єкти і цілі в системі. Вони є між усіма системними елементами і підсистемними. Властивості – це якісні параметри об'єкта як зовнішні прояви того способу, котрим об'єкт уводиться в процес. Властивості дають можливість описати об'єкти системи кількісно і можуть змінюватися в результаті її дій [1; 4; 9; 11].

Системне дослідження соціально-економічних процесів для обґрунтування структури регіональної економіки поєднує методи теорії систем, теорії послідовної зміни технологічних укладів та принципів стійкого розвитку. Використання положень даних теорій, передусім теорії систем, зумовлене змінами парадигми орієнтації розвитку регіону. Вимоги системного подання регіону пояснюються зростанням взаємозв'язку економічних, соціальних, екологічних та організаційно-управлінських аспектів на даному рівні. Принцип системності особливо важливий у період переходу економіки з одного стану в інший, оскільки такий перехід супроводжується змінами системи регулювання економіки. Таким чином, необхідною умовою успіху економічної реформи є цілісність і несуперечливість заходів, які застосовують. Якщо тенденція така, що регіони все більш набувають ознаки системи, то постає доцільність більш активного застосування та розвитку регіональною наукою універсальних положень теорії систем та таких властивостей і принципів системи, як цілісність, різноманітність, фактор невизначеності.

Дослідження властивостей динамічності, гнучкості та багатокритеріальності найбільш розвинуто відносно похідних систем і є не менш значними для регіону. Поряд із тим регіону як більш складній системі присутня ознака, відмінна від ознак похідних систем. Це – саморозвиток та самоуправління, стійкий розвиток.

Загальним для системного підходу є розгляд об'єкту управління як цілого. Існує безліч досліджених об'єктивних властивостей і тенденцій довгострокового техніко-економічного розвитку крупних соціально-економічних систем, тому основні положення та методичні основи системного підходу можуть застосовуватися у дослідженні й оцінці стану регіональної соціально-економічної системи та обґрунтуванні напрямку структурних перетворень економіки регіону як соціально-економічної системи.

Недостатня інформованість про стан – одна з головних особливостей регіональних соціо-еколого-економічних систем. Це означає, що прийняття рішень на всіх ланках управління проходить в умовах різного ступеня невизначеності, яка прямо впливає на якість рішення. У формальній схемі заходів невизначеність служить ступенем повноти інформації управління елементів системи про стан системи [3, с. 155].

Важливим етапом, який визначає ефективність рішення, постає оцінка сформованої ситуації.

Аналіз розвитку регіональних соціально-економічних систем – співставлення об'єкту, процесу або суб'єкта оцінки з деякою заздалегідь заданою шкалою за допомогою адекватних інструментів за визначеними процедурами і згідно системи показників та індикаторів.

Для уточнення розуміння цілей та завдань оціночної діяльності потрібна модель регіону. А оскільки мова йде про оцінку розвитку, тобто про безповоротні якісні зміни регіону, то розвиватися (а точніше – саморозвиватися) можуть тільки структури, які самозмінні (самоорганізовані). Інші просто функціонують, відтворюються, вдосконалюються і т. д., інакше говорячи, правильною є оцінка факторів, які активно впливають на сталий розвиток регіону.

Для побудови системи індикаторів будемо використовувати модель тріади цілей оцінки розвитку регіону. Найбільш правильним методом для цього є аналіз ознак об'єкта шляхом вивчення їх об'єднань: соціально-економічного поля; соціально-правового поля; економіко-правового поля.

Розглянемо різнорівневу модель суб'єктів, які впливають на різні території.

Населення, громадяни, жителі, людина, соціальні і цільові групи, ролі і статуси, посади та ін. – суб'єкти мікрорівня.

Організації, установи, виробництва, господарства, муніципалітети, комерційні та некомерційні структури – суб'єкти мезорівня.

Ендогенні фактори дії на регіон: соціальні інститути, міське середовище, органи влади й управління; соціально-економічні, фінансові, нормативні, політичні, організаційні та інші процеси і відповідна їм інфраструктурна мережа – суб'єкти мікрорівня.

Екзогенні фактори дії на регіон: державні, регіональні і міжрегіональні фактори – суб'єкти макрорівня.

Міфи, ідеї, теорії, принципи, стереотипи, правила, визначені потреби, діяльність, життя і взаємодія факторів та учасників процесів у регіоні – ціль-рівень.

Соціальне й економічне становище регіону трансформується під дією всіх рівнів, і така зміна підвладна взаємовпливу кожному з вище згаданих рівнів.

Інтегральні соціальні й економічні кількісні показники необхідні не як окремі елементи, а для оцінки становища, вироблення перспективних орієнтирів і прийняття управлінських рішень про напрями сталого регіонального зростання.

Отже, рівень соціальних та економічних можливостей і зміни параметрів зростання визначають необхідний напрям управлінської політики, слабкі та сильні сторони розглянутого регіону порівняно з іншими регіонами. Таким чином, потрібен ретельний аналіз індикаторів соціального та економічного зростання. Виходячи з таких цілей, доцільно застосувати принцип класифікації, заснований на фундаменті інформаційної єдності.

У регіональній економіці, що стрімко розвивається, систематизація суб'єктів країни, аналіз їх соціально-економічного розвитку є одним з основних орієнтирів вивчення. Моніторинг і прогнозування соціального й економічного регіонального розвитку орієнтовані на інформаційну підтримку щодо підготовки

та прийняття управлінських рішень державними, регіональними і місцевими органами влади. Реалізація вказаної мети передбачає рішення таких завдань:

- комплексного аналізу змін і прогнозування базових параметрів соціального та економічного розвитку;
- моделювання соціальних, економічних і фінансових процесів;
- реалізація різних цільових розрахунків розвитку господарського механізму;
- аналіз і прогноз впливу макроекономічних індикаторів на розвиток фінансової, виробничої, соціальної ситуації в регіоні;
- оцінка результатів управлінських рішень, прийнятих і розроблених на базі висновків допустимої економічної політики «держава – регіони – місцева влада»;
- порівняння рівнів регіонального розвитку для диференціації регіонів на депресивні та донори.

Систематизація схожих у визначному ступені об'єктів і зв'язку між ними, за можливості у формі сукупності показників, є чітко вираженими принципами і можливостями класифікації. Особливе значення під час використання засобів систематизації є відбір стартових параметрів, які структуруються в неподільну систему. Значну складність являє собою знаходження інтегрального показника, що характеризує систему.

Систематизація також приймає до уваги різний ступінь змістовних параметрів, прийнятих для характеристики регіону. Це достатньо складне завдання, яке часто виконують за допомогою методу експертного опитування.

Регіональна політика повинна здійснюватися диференційно, згідно з обраними класами регіонів. Для кожного класу регіонів використовується своя модель стимулювання саморозвитку і державної підтримки. Вибір регіонів для спеціальної допомоги з боку держави ґрунтується не тільки на традиційних параметрах розвитку (динаміка виробництва, доходів, стану безробіття), але й на показниках, що характеризують соціальний стан регіону, його геополітичний та екологічний стан.

Для розширення проблеми соціально-економічного прогресу регіонів-реципієнтів слід сформувати набір інструментів – від фінансово-економічних до адміністративної підтримки. У місцевій владі і виробничих структур у вказаних регіонах необхідно активно формувати чинники і стимули для поступової трансформації інертного положення фінансової підтримки до формування сильних конкурентних сил, забезпечення доходів регіональних бюджетів. Реструктуризація технологічної бази реального сектора України – пріоритетне завдання і справа честі місцевих та регіональних адміністрацій.

Систематизація суб'єктів – один з інструментів дослідження міжрегіональної різниці, відповідаючи функціям та напрямам, традиційно закріплені за регіональною владою ще за радянських часів. Вироблення визначного групування за однорідними ознаками є результативною базою пристосування до відповідних обставин.

Поряд із розширенням кількості показників перспективним напрямом дослідження рівня життя в регіонах доцільно вважати багатовимірний статистичний аналіз, використовуючи для типологізації регіонів згідно із соціальними індикаторами. Рівень життя в суб'єкті зумовлюється багатьма показниками, що не фіксуються регулярно в статистиці (погіршення роботи громадського транспорту, зниження якості роботи служб водогону, опалення і т. п.). Дослідження соціального сприйняття, оцінка бідності й інші подібні показники, що найбільш повно характеризують соціальну та економічну ситуацію і стан мало-забезпеченого населення, можуть стати одним із напрямів ана-

лізу. Крім того, на державному рівні для розширення проблем соціальної політики слід виробити сценарії систематизації регіонів. Достатньо інформативною є систематизація за ознаками купівельної спроможності грошових доходів, рівня їх диференціації, рівня малозабезпеченості, рівня сукупності безробіття.

Більшість дослідників вважає, що управління регіональним розвитком не може здійснюватися без формування системи оцінки його рівня. Різниці зумовлюються перевагами, визначені авторськими підходами для оцінки різних аспектів регіонального розвитку. Низка авторів керується вірогідністю інвестування засобів у регіональну економіку для визначення ступеня розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем, деякі – індикаторами стійкого прогресу, інші схиляються до виділення результатних значень соціальних параметрів, рекомендують використовувати традиційний набір сукупних параметрів регіонального розвитку, що подані офіційною статистикою. З урахуванням подвійності та змішаності методичних підходів слід зауважити, що всі засоби необхідні, але вагомі їх встановлена структура і визначення сфери застосування. Можна визначити такі сфери використання різних підходів:

- для оцінки довгострокового розвитку можуть застосовуватися показники інвестиційної привабливості регіону і результативні параметри соціального розвитку;
- для оцінки поточних підсумків використаних кредитних рейтингів і оцінки економічної безпеки регіону;
- різні параметри, подані в офіціальній статистиці, не об'єднані в інтегральні (малоінформативні) та не дають об'єктивної картини про валовий результат розвитку регіону.

Згідно з указаними висновками, щодо відповідної методики порівняння здійснюється на основі експертної шкали, в яку включається: законодавчі умови для іноземних і національних інвесторів, можливість виведення капіталу, стійкість національної валюти, політична ситуація, рівень інфляції, можливість використання національного капіталу. Це був надто «вузький» підхід, оскільки критерії базувалися на експертних оцінках. Під час проведення подібних досліджень уже використовувалися кількісні, статистичні критерії.

З появою в кінці 1980-х років у державі з перехідною економікою підходи до оцінки інвестиційного клімату ще більше ускладнилися. Почали враховуватися близькість країни до світових економічних центрів, масштаби інституціональних перетворень, стан і перспективи проведених реформ, якість трудових ресурсів.

Найбільш відома нині методика журналу *Euromoney* вміщує дев'ять груп показників, за допомогою яких здійснюється [15]:

- ефективність економіки;
- рівень політичного ризику;
- стан заборгованості;
- неспроможність до обслуговування боргу;
- кредитоспроможність;
- доступність банківського кредитування;
- доступність короткострокового фінансування;
- доступність довгострокового позикового капіталу.

Протягом декількох десятиліть мав місце методичний підхід до інвестиційної привабливості в напрямі обліку довгострокових фінансових ризиків, які до цього часу є основою відповідної методики. Очевидно, для розвинутих країн із максимальним використанням їх потенціалу цього достатньо. Водночас економіку більшості держав, насамперед економіку постсоціалістичних країн, характеризують великий розмір їх потенціалу (природного, інтелектуального, відтворювального

і т. п.) і слабка ступінь використання, що і приваблює інвесторів. Облік та оцінка відповідного потенціалу зумовила подальший розвиток методики інвестиційної привабливості. Так, рейтинг декількох зарубіжних методів включає такі інтегровані види [8, с. 179]:

- ресурсно-сировинний, розрахований на основі середньозваженої забезпеченості території регіону балансовими запасами основних видів природних ресурсів;
- виробничий – сукупний результат господарської діяльності в регіоні;
- споживчий – сукупна покупна спроможність населення регіону;
- інфраструктурний, в основу розрахунку якого покладена оцінка економіко-географічного положення регіону та інфраструктурний обсяг його території;
- інноваційний, під час розрахунку якого враховується комплекс науково-технічної діяльності в регіоні;
- трудовий, для розрахунку якого використовуються дані про чисельність економічно активного населення та його освітній рівень;
- інституціональний, розуміючий як ступінь розвитку провідних інститутів ринкової економіки в регіоні;
- фінансовий, виражений через загальну суму податкових та інших грошових надходжень у бюджетну систему з території даного регіону.

Згідно з даною методикою, суттєво збільшена і градація регіонів, серед яких виділяють [8, с. 180]:

- політичний, що залежить від стійкості регіональної влади і політичної полярності населення;
- економічний, пов'язаний із динамікою економічних процесів у регіоні;
- соціальний, що характеризується рівнем соціальної напруги;
- кримінальний, що залежить від рівня злочинності з урахуванням тяжкості злочину;
- екологічний, розрахований як інтегральний рівень забруднення навколишнього середовища;
- фінансовий, відображений напругою регіональних бюджетів і сукупності фінансових результатів діяльності підприємств регіонів;
- законодавчий – сукупністю правових норм, які регулюють економічні відносини на території: місцеві податки, пільги, обмеження і т. п.

Слід відзначити, що порівняння рейтингових оцінок, здійснених на основі розглянутих методів кредитного рейтингу та інвестиційної привабливості, є некоректним, що пояснюється різноцільовою спрямованістю методів.

Для визначення стратегічних напрямів розвитку економіки регіону можна скористатися сценарним підходом. Набір сценаріїв розвитку об'єктивно визначений цільовою спрямованістю регіонального відтворювального процесу і реальних можливостей вирішення його економічних суперечностей. Усі сценарії мають як позитивні, так і негативні сторони й обмеження в часі їх реалізації, тому важливо проаналізувати, які імпульси кожний сценарій вносить в інтегральний сценарій, який повинен стати кондицією розвитку конкретно взятого регіону.

Необхідність сценарного подання перспектив регіону зумовлена неординарністю наявної соціально-економічної ситуації: це і складність переходу від центрального управління економіки до принципово інших, ринкових методів управління; і глибоке кризове становище майже в усіх сферах суспільства; і невизначеність перспектив розвитку через зіткнення багатьох

сил, які переслідують різнопланові інтереси і мають принципово різні напрями розвитку [5, с. 27]. Розроблення сценаріїв розвитку регіону дає змогу конкретизувати пріоритетні й альтернативні варіанти перспективного розвитку. При цьому необхідна характеристика розроблених сценаріїв, їх реалістичність, можливість реалізації. Таку можливість сценарії можуть мати, якщо їх розглядати як узагальнене подання реальних інтересів різних верств населення.

Отже, сценарне подання перспектив економіки регіону передбачає ідентифікацію кожного сценарію: цільову орієнтацію; інституціональну структуру; виробничу структуру; ключові економічні, соціальні й екологічні параметри.

Стійкість процесів розвитку і функціонування системи досягається збалансуванням не всіх її елементів, а головних, які визначають ефективність функціонування регіональної економіки. Стійкість і надійність розвитку в реальних умовах здебільшого досягаються завдяки компромісу інтересів, вирішенню суперечностей і пом'якшенню ризикованих ситуацій. Будь-який компроміс покликаний забезпечити формування пропорцій, адекватних конкретним цілям і завданням розглянутого періоду. Головна ціль при цьому – не зруйнувати вже досягнуте, а звести до мінімуму деформацію вже сформованих економічних пропорцій регіонального розвитку.

Але такий стан може зберігатися лише до тих пір, поки в учасників регіонального процесу відтворення не виникли нові мотиви, нові інтереси, викликані змінами в конкурентному середовищі. Таким чином, суперечність інтересів об'єктивно зумовлена. До таких розбіжностей інтересів слід віднести: інтереси виробників та споживачів; економічні і соціальні; поточні і довгострокові; економічні й екологічні; регіональні і центральні; інтереси суб'єктів регіональної економіки.

Висновки. Під час розроблення стратегії стійкого регіонального розвитку необхідно приймати до уваги ймовірний хід подій і динамічні процеси економічного, соціального і політичного характеру, а також зрушення в науково-технічному прогресі і структурній політиці. Врахування ймовірних подій і невизначених тенденцій – ця вимога завжди ставилася під час розроблення перспективного розвитку регіону, але зараз, коли формуються якісні нові зв'язки і залежність між регіонами, значення посилюється. Нині тяжко всі можливі ситуації оцінювати з позиції вірогідних подій і тенденцій, оскільки, враховуючи їх, можливо визначити покращення, пріоритетні напрями розвитку регіону.

Література:

1. Возняк Г.В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа / Г.В. Возняк // Регіональна економіка. – 2015. – № 3(77). – С. 34–43.
2. Власюк О.С. Соціально-економічний розвиток регіонів України в умовах децентралізації влади: виклики, загрози, нові механізми / О.С. Власюк // Регіональна економіка. – 2016. – № 3(81). – С. 5–9.
3. Дармограй В.І. Стан та тенденції соціально-економічного розвитку регіону / В.І. Дармограй // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2006. – Вип. 16. – С. 152–159.
4. Демешок О.О. Особливості соціально-економічного розвитку регіональних виробничо-економічних систем України / О.О. Демешок // Український соціум: наука – освіта – виробництво; за ред. д. е. н., проф. В.В. Микитенко. – 2013. – Вип. 4. – С. 54–65.
5. Дзвінчук Д.І. Аналіз досвіду стратегічного управління соціально-економічним розвитком регіону (на прикладі Івано-Франківської області) / Д.І. Дзвінчук, В.П. Петренко, В.В. Попович // Регіональна економіка. – 2016. – № 1(79). – С. 22–31.

6. Жилиєв І.Б. Визначення історичного часу завершення трансформації соціально-економічної системи України / І.Б. Жилиєв // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 5–8.
7. Карташов Є.Г. Концептуальні засади державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Економіка та держава. – 2013. – № 11. – С. 100–103.
8. Кондіус І.С. Методика аналізу та оцінки соціальної складової стійкого розвитку регіону / І.С. Кондіус // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»; за ред. проф. З.В. Герасимчук. – 2007. – Вип. 4(13). – Ч. 1. – С. 170–182.
9. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В.І. Ляшенко. – Донецьк: ДонНТУ, 2006. – 668 с.
10. Майорова Л.В. Ефективні моделі соціально-економічної орієнтації регіональної політики / Л.В. Майорова // Економіка та держава. – 2014. – № 9. – С. 141–145.
11. Регіональні суспільні системи: [монографія] / Л.К. Семів, М.І. Долішній, С.М. Злупко [та ін.]; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Львів, 2007. – 496 с.
12. Социально-экономические проблемы информационного общества: [монография] / Под ред. Л.Г. Мельника, М.В. Брюханова. – Вып. 2. – Сумы: Университетская книга, 2010. – 896 с.
13. Уманець Т.В. Методологічні аспекти управління економічним розвитком регіону / Т.В. Уманець // Регіональна економіка. – 2006. – № 1(39). – С. 22–35.
14. Черевко О.В. Методичні основи системного дослідження соціально-економічних процесів у регіоні / О.В. Черевко // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2005. – Вип. 13. – С. 59–62.
15. Euromoney, Country Risk Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euromoney.com/Article/2773899/EuromoneyCountry-Risk-Methodology.htm>.

Жученко А.М. Концептуальні положення системного аналізу соціально-економічного розвитку в контексті сталого розвитку регіону

Анотація. В статті сформовані концептуальні положення методології розвитку регіональної економіки з допомогою системного дослідження соціально-економічних процесів в контексті регіонального розвитку. Регіон розглянуто через призму системного підходу, в результаті чого основним об'єктом познання стали не тільки системи, а їх взаємодія, баланс різних сил, факторів, процесів, аналіз текущих тенденцій. Риночні трансформації економіки регіону являються не самоцілью, а необхідним средством в розвитку як багатоцільового і многокритеріального процесу і визначають особливості регіонального управління.

Ключевые слова: регіон, система, соціально-економічні процеси, свойства, фактори, задачі, сценарії, сталого розвитку.

Zhuchenko A.M. The conceptual position of system analysis of socio-economic development in the context of sustainable development of the region

Summary. Formed conceptual provisions of methodology for the regional economic development through the systematic study of social and economic processes in the context of regional development. The region is considered through the prism of a systematic approach. As a result, the main object of knowledge is not only systems and their interaction, balance of forces, factors, processes, analysis of current trends. Market economic transformations of the region appear not an end in itself but a necessary tool in the development of a multi-purpose and multi-criteria process that determines the feature of regional administration.

Keywords: region, system, social and economic processes, properties, factors, objectives, scenarios, sustainable development.